

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՋ ԱՍՏՎԱԾԱՏՈՒՐ ԱԲԵՂԱ

(ԺԵ դար)

ասնհինգերորդ դարի տաղանդավոր գրիչներից մեկն է Հովհաննեսը, որ իր կյանքը նվիրել է ձեռագրերի ընդօրինակության ծանր և դժվարին գործին: Նրա մասին կենսագրական հարուստ տվյալներ, դժբախտաբար, չունենք: Պարզ է միայն այն, որ նա ապրել է և ստեղծագործել ԺԵ դարի առաջին շրջանում, Զերմաձորի (Շատախի) պատմական Ակոռո վանքում (Կաղբի գյուղի մոտ): Հայտնի է նաև այն, որ նա իր կյանքի վերջին շրջանում աշխատել է տկար և հիվանդ վիճակում: Իր կյանքի տխուր պատկերը նա գծել է այսպես. «... Որ ոչ մեռած եմ և ոչ կենդանի»: Չնայած, որ նա ձեռագրերն ընդօրինակել է ժամանակի մուսյլ պայմաններում, բայց մինչև իր կյանքի վերջը հավատարիմ է մնացել իր սիրած արվեստին:

Նրա հայ մշակույթին ավանդ թողած ձեռագրերը վկայում են, որ նա իր ժամանակի հայ գրչական արվեստի պատմության մեջ հայտնի է դարձել իր սիրած և պարզ բոլորագրով, որոնց գեղեցկություն են տալիս նաև երկաթագրերն ու նոտրագրերը:

Արվեստագետ հոգևորականի ձեռագրերից մեկը, որ խնամքով պահվում է Երևանի Պետական ձեռագրատանը, գրված է մեզանից 541 տարի առաջ, հայոց ՊԿԶ (866 + 551 = 1417) թվականին, Ակոռո վանքում: Դա մի Ավետարան է, որը Հովհաննես գրիչն ընդօրինակել է լուս և յընտիր աւրինակէ: Զեռագրի հիշատակարանն արժեքավոր է նրանով, որ այնտեղ գրիչն արձանագրել է իր հարազատների անունները, որ ներկայացնում է հետևյալ պատկերը. «... Կատարեցաւ Սուրբ Ավետարանս ի յերկիրս Զերմաձորոյ, ի վանքս Ակոռոյ... ի յիշատակ ինձ և եղբորն իմոյ Մարտիրոս քահանային... և միա եղբորն Սարգսին, և ծնոցացն մերոց

Յակոբայ և Մինայի... Ո՛վ մանկունք նոր Սիրնի Սուրբ Եկեղեցւոյ... զի յորժամ կարդայք կամ օրինէլակէք յիշեցէք ի Քրիստոս Աստուած զեղեկիւի անձն իմ զՅովհաննէս գրիչ և զեղբայրքն իմ զՄարտիրոս քահանայն և զՍարգիս, և զծնաւոսն մեր զՅակոբ և զՄինայ, և զհայրիկն իմ զՏիրանց, որ բազում աշխատեցաւ ի սպասաւորութիւն մեզ... Դարձեալ... միոյ Աստուած ողորմայ արժանի արարէք զկիսամահ անարժան գրիչս Յովհաննէս, որ ոչ մեռած եմ և ոչ կենդանի... Արդ, գրեցաւ Սուրբ «Աւետարանս» ի լուս և յընտիր աւրինակէ ի թուաբերութեանս Հայկազեան տումարի ՊԿԶ (866 + 551 = 1417), ի Հայրապետութեանս հայոց Տէր Դաւթին:

Ահա այս ձեռագրի Ավետարանի էջերը նկարագրողով է տաղանդավոր գրիչ և մանրանկարիչ Աստվածատուր աբեղան, որը ապրել է ստեղծագործել է ԺԵ դարի առաջին շրջանում:

Նա մեկն է այն արվեստագետ հոգևորականներից, որ երկար տարիներ նվիրել է հայ գրչական արվեստի զարգացման վեհ գործին, միաժամանակ ձեռագրերի էջերի վրա վրձինել է նկարչական արվեստի տարբեր գեղեցկություններ, որոնք վկայում են նրա գեղարվեստական ձիրքի և հմտության մասին: Առհասարակ, նա իր դարաշրջանում հռչակվել է որպես լավագույն գրչագիր, զեղաւիր, ծաղկող, ոսկող և դիմանկարիչ:

Սակայն, նկատենք, որ տաղանդավոր նկարչի մանրանկարչական ու գրչական արվեստները դեռևս չեն ուսումնասիրվել և ոչ էլ նրա դերն ու նշանակությունը հայ գեղարվեստի գրականության մեջ արձանագրվել են: Մինչդեռ նրա արվեստի լուսաբանությունը հայ մանրանկարչական պատմության համար անհրաժեշտ է:

Ինչ պատկեր են ներկայացնում Աստվածատուր արվեստագետի կյանքի պատմության և գեղարվեստական գործունեության էջերը:

Փաստական հարուստ տեղեկություններ չունենք: Ձեռագիր հիշատակարանների տվյալները միայն այսքան վկայում են, որ նա պատանեկան շրջանից սիրում է հոգևորական կոչումը, սիրում է ուսումնառություն: Փոքր հասակից էլ նա փայլում է իր ընդունակությամբ, ուշիմությամբ, իսկ նկարչական և գրչական արվեստների մեջ ցույց է տալիս առանձնահատուկ շնորհք:

Իր վանական և գեղարվեստական կրթությունը ստանում է նա Ռշտունյաց երկրի հռչակավոր Ս. Վարդան անապատի միաբաններից հայտնի մանկավարժ Հակոբ վարդապետի մոտ, որ իր աշակերտի մտավոր և արվեստի զարգացման ու առաջադիմության համար շատ է աշխատում և նվիրում է իր լավագույնը:

Իր ուսուցչի մոտ նա բազմակողմանի կրթություն է ստանում, սովորում է սաղմոս, շարական, խաղադրություն, գրչագրություն, «զգիր, զծաղիկ, զոսկեկ և զկազմեկ և այլ բազում բարություն... և զամենայն բարեկերպություն»:

Գեղարվեստասեր արեղայի գործունեության գլխավոր կենտրոններ հանդիսանում են Ակոռո վանքը (Շատախում) և Ռշտունյաց Ս. Վարդան անապատը: Այդ պատմական վայրերում նա 1417, 1418 և 1419 թվականներին գրում է, ծաղկում, ոսկում և գրչական ու մանրանկարչական արվեստներին նվիրում Ավետարաններ, Մաշտոց և Ճաշոց, որոնք գրչական և մանրանկարչական արվեստների արժեքավոր ավանդներ են: Այդ ձեռագրերի հիշատակարաններից երևում է, որ Աստվածատուր արեղան ապրել է քաղաքական անմխիթար պայմաններում: Դա Ադգոյունլու և Կարա-գոյունլու թուրքմեն և բուրդ ցեղերի ավերածությունների ժամանակաշրջանն է, որոնք ժն դարի սկզբներից հայ ժողովրդի համար անասելի ծանր դրություն են ստեղծում: Պատմական իրողությունն է, որ Կարա-Յուսուֆի, Իսկանդարի և Շահ-րուխի արյունարբու զորքերը մտնելով Ռշտունյաց երկիրը, կոտորում են խաղաղ բնակչությանը, ավերում, թալանում և ժողովրդին գերի տանում: Ահա ժամանակակից գրիչ խոջա Գորգի վկայությունը. «Եւ յայսմ ամի (1424)... եկն Սկանդարն յերկիրն Ըռշտունեաց բազում հեծելօք, և զվասայ բերդս խսարեաց և շատ աւեր էած՝ զոր սպանմամբ, և զոր գերութեամբ, և զոր այրելով: Եւ գեկեղեցիքն կործանեցին, և

զգրեանքն գերի վարեցին և բերին ի քաղաքն Սղեբու...»:

Այժմ գծենք մանրանկարչի վրձինած մեզ ծանոթ ձեռագրերի պատկերը: Դեռ 1417 թվականին Աստվածատուր արեղան նկարազարդում է վաստակավոր գրիչ Հովհաննեսի դրած Ավետարանի էջերը: Այդ հանգամանքը հաստատում է ձեռագրի ավետարանի հիշատակարանը, ուր տեղեկություններ կան նկարչի հարազատների մասին. «Ո՛վ եղբարք, կարատեսիցն ողորմութիւն արարէք, զի և դուք զձեր կարատեսութիւն առնուք ողորմածէն Աստուծոյ: Սղաշեմ զձեզ յիշել աղաւթիւք զիս՝ զանարծառն արեղան Աստուծաւոր, որ ծաղկեցի զՍուրբ Աւետարանս, և հանգուցեալ հայրն իմ զԱտոմ, և զմայրն իմ զՇաքար, և զեղբարսն իմ զԹումաբէկ և զՅովհաննես, և զհանգուցեալ զքոյրն իմ զՇահրման, և զհանիկն իմ զԴոհար, և Աստուած ձեզ ողորմեսցի, ամէն»:

Ձեռագրի գեղեցկությունը կազմում են մանրանկարները, որոնցից ուշադրություն են գրավում 6-րդ էջի վրա վրձինված երեք պայծառ կերպարները, — ժն դարի վաստակավոր գրիչ Հովհաննեսը, նրա՝ եղբայրը՝ Մարտիրոս քահանան և հորեղբոր որդին՝ Պետրոս քահանան, որոնք ծնրադիր և խոհուն հայացքով նայում են Գահի վրա բազմած Քրիստոսին, ասես, լուռ աղոթում են: Նկարի ամբողջությանն առանձին գրավություն է տալիս գրիչ և մանրանկարիչ Աստվածատուր արեղայի պատկերը. բազմեղ է նա նկարի մեջտեղում և երկու ձեռքերով բռնած Ավետարանը դրել է կրծքին:

Մանրանկարների արվեստը ձեզ հիշեցնում է ԺԴ դարի տաղանդավոր մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի մանրանկարչական դպրոցի ավանդներն ու տեխնիկան: Սակայն, չնայած այդ հանգամանքին, այդ ստեղծագործությունները ժն դարի մանրանկարչական գեղեցկություններ են, որոնք վկայում են աստվածատուր արեղայի նկարչադպրոցի հմտության և նրա բնածին հակումների մասին: Դիտում եք նկարչի վրձինած նկարները, որոնք իրենց ինքնատիպ ոճով ոչ միայն գրավում են, այլև զգում եք, թե նա ապրել է, ասես, միայն արվեստով: Նրա գծագրությունների մեջ և՛ արվեստ կա, և՛ գեղեցկություն, և՛ հոգեկան ապրումների հարազատ դրսևորում:

Մանրանկարները, բացի նկարչական արվեստից, ունեն նաև ազգագրական արժեք և ժն դարի հոգևորական տարազի մասին ցայտուն գաղափար են տալիս:

Այդ մանրանկարները վկայում են նաև այն, որ Ակոռո պատմական վանքը մի ժա-

մանակ եղել է մանրանկարչական մշակույթի կենտրոն: Այնտեղ փայլել են տաղանդավոր մանրանկարիչներ: Այդ լավագույն նկարիչներին մեկն է Աստվածատուր արեղան:

Արվեստագետ հոգեւորականից մեզ հասած ձեռագրերի մեջ ուրույն տեղ է գրավում 1418 թվականին Ռշտունյաց երկրի հռչակավոր Ս. Վարդան անապատում, «ի դառն և ի նեղութեան ժամանակիս» գրած Մաշտոցը, որի հիշատակարանում կարդում ենք. «Եւ արդ, ես՝ անպտուղս ի բարեաց, մեղաւորս արգարոց և անկատարս ի կատարելոց... Աստուածատուր սոսկանուն արեղայս... կատարեցի զՍուրբ Գիրքս զայս ի դառն և ի նեղութեան ժամանակիս, ի թուականութեան Հայկազեան տումարիս ՊԿԸ (867+551=1418), և ի հայրապետութեան Տեառն Դաւթի, ի յերկիրս Ընդառնեաց, ի սուրբ և ի հռչակավոր անապատս, որ կոչի Ս. Վարդան, որ է հանդէպ Գաւաշից, ի Դուռն Ս. Աստուածածնիս և ի Սրբոյ Վարդանայ զարավարիս, ի դանութեանն պարոն Յուսուֆին, և ի բռնակալութեան մերոյս նահանգի Ամիր-էզդինի, և որդւոյն իւրոյ Մէլիք Մահմադին, որոց ազնական և պահապան լիցի նոցա Տէր Աստուած, վասնզի յոյժ խնամածութեան Ազգիս Հայոց...»:

Ձեռագրի հիշատակարանը արժեքավոր է նաև նրանով, որ նույնպես տեղեկութիւններ է տալիս իր հարազատների մասին: Ահա գրչի ձեռքով գրված տողերը. «...Այլ և ըստ մարմնոյ ծնաւոցն իմոց աղաչեմ զձեզ Աստուած ողորմի քաջք՝ հարն իմոյ Ատոմի, և մարն իմոյ Շաքար խաթունի, և եղբարցն իմոց Թումարէկի և Յովհաննէսի, քրեւոցն իմոց հանգուցելոցն ի Քրիստոս Շահրմանի և Գուլիշայի, և մեծ մամուն իմոյ Գաւհարի, և հարքիւներն իմոյ Թավրէզ-Մէլիքի, և որդւոց նոցին էլիատին և Մուրատին և Ստեփանոսին, և մարքրեւերն իմոյ Գաւհար-Մէլիքին, և որդւոյն իւրոյ պարոն Ումէկին...»:

1418 թվականին Աստվածատուր գրիչ արեղան հայ գրչական արվեստին նվիրում է մի այլ ձեռագիր: Դա մի ճաշոց է, որի հիշատակարանում արձանագրված տողերից կարդանք հետևյալը. «Յիշեցէք... նաև զյիմար գրիչս Աստուածատուր անարժան, և զծնաւոյն իմ զԱտոմ և զՇաքար խաթուն, և ձեզ ողորմեսցի Քրիստոս Աստուած, ամէն»:

Ձեռագիրը գտնվում է Երևանի Պետական ձեռագրատանը, որին առանձին գրավչություն են տալիս բազմերանգ և հարուստ լուսանցազարդերը և բարձր արվեստով վրձինած մեծագիր նկարները:

Տաղանդավոր արվեստագետը 1419 թվականին հայ գրչական արվեստի գանձարանը

հարստացնում է մի նոր ու նկարազարդ ձեռագրով: Դա մի Ավետարան է, որ գրել է «ի յանապատիս Սուրբ Վարդանայ»: Ձեռագրի հիշատակարանը արժեքավոր է նրանով, որ այնտեղ հանդես են գալիս արվեստագետ հոգեւորականի հարազատները, և, որ կարեւորն է, պարունակում է կենսագրական տեղեկութիւններ: Ահա գրչի տողերը. «...Որք պատահէք սմա ընթերցմամբ կամ աւրինակելով, յիշեսցիք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր... զանպիտան գրիչս՝ զԱստուածատուր արեղայ, և զծնաւոյն իմ զԱտոմ և զՇաքար խաթուն, և զհարազատ եղբայրսն իմ՝ զԹումարէկ և զՅովհաննէս, և զհանգուցեալ քրեւսն իմ՝ զՇահրման և զԳուլիշայ, և զմեծ մայրն իմ զԳաւհար-Մէլիք, և Դարիպաշին: Նաև յիշեցէք ի Քրիստոս զվարդապետն իմ զՅակոբ, որ բազում աշխատեցաւ ի վերայ իմ և ուսոյց ինձ զսաղմոս, զշարականս, զխաղ տետր, զգծագրութիւն և զամենայն բարեխնութիւն... Այլ և, գրեցաւ Սուրբ Աւետարանս ի յանապատիս Սուրբ Վարդանայ... ի Հայրապետութեանն Տեառն Դաւթի, և ի թուականութեանն Հայոց ՊԿԸ (868+551=1419), ձեռամբ Աստուածատուր արեղայի անիմաստ և տխմար գրչի... բազում աշխատանաւք կատարեցի զցաճ և բառն յայն Աւետարանէն, որ ի Սիւն էր դրուած»:

Յիշատակարանի վերջին տողերը նշում են, որ Աստուածատուր գրիչն Ավետարանն ու որոշ մանրանկարներն ընդօրինակել է ԺԴ դարի տաղանդավոր մանրանկարիչ Սարգիս Պիծակի Սսում գրած և 1336 թվականին նկարազարդած ձեռագրից: Բացի այդ նկարներից, նկարիչը ձեռագրի որոշ էջերը շտապով ծաղկել է և ոսկել: Ահա իր վկայութիւնը. «Ո՛վ եղբար՛ք, թէ ես յայս Աւետարանս յոսկելն յիշտապել եմ ու անփոյթ առնել, նա Աստուած զիմ մեղքն ոչ թողու, ապա հահք առնէին զիս, թէ զմեր գիրքն ի մեղ չի տալ, ի նաւասարդի ամիս ոսկել տուին, ու թանաքն ամէն մասու, յիշխապաւղքն ամօթով լինին յԱստուծոյ»:

539 երկար տարիների պատմական անցյալ ունեցող այս ձեռագրին առանձին գրավչություն են տալիս սկզբի 14 թերթերի վրա գծված նկարներն ու խորանները, որոնք նկարված են վարպետ վրձինով և վկայում են Աստուածատուր արեղայի նկարչական հմտության և նվաճումների մասին:

Թե ո՞ր մատենադարանում կամ գեղարվեստասերի մոտ գտնվում են Աստուածատուր արեղայի ընդօրինակած կամ նկարազարդած մյուս ձեռագրերը, մեզ հայտնի չէ:

Այժմ եզրափակեմք: Տաղանդավոր արվեստագետ Աստուածատուր արեղայի վրձինած մանրանկարները դիտելուց հետո, գալիս ենք ա՛յն հիմնական եզրակացության, որ նա խորապես ուսումնասիրել է հայ հնագույն նկարչության լավագույն ավանդները: Նույնպես թափանցել է իր ժամանակի տաղանդավոր նկարիչների արվեստների և ոճերի էության մեջ: Հատկապես ազդվել է ԺԴ դարի վարպետ նկարիչ Սարգիս Պիծակի մանրանկարչական մշակույթից: Սակայն, չնայած այդ երևույթներին, նրա նկարչական լավագույն ստեղծագործությունները միանգամայն ինքնատիպ են և նկարված են վար-

պետ վրձինով: Նա գույների և արվեստի հմուտ նկարիչն է: Նրա ավանդ թողած ձեռագրերը ԺՆ դարի Ակոռո վանքի Ռշտունյաց Ս. Վարդան անապատի գրչական և մանրանկարչական դպրոցների արվեստը պատկերող թանկագին վավերագրեր են և ցայտուն գաղափար են տալիս նկարչի արվեստի, ոճի և նվաճումների մասին:

Մի հանգամանք այժմ պարզ է, որ ԺՆ դարի վարպետ մանրանկարիչ Աստվածատուր արեղայի վրձինած նկարներից շատերը նկարչական արվեստի գեղեցկություններ են, որոնք նրա անունը վառ են պահելու գեղարվեստագետների սրտերում:

